

Knowledge Shaping. Student Note-Taking Practices in Early Modernity, ed. by Valentina Lepri, Berlin–Boston 2023 (Renaissance Mind, vol. 1), De Gruyter, ss. 257

W słynnym liście do Francesca Vettoriego Machiavelli pisał: „Kiedy nadchodzi wieczór, wracam do domu, wchodzę do mojej pracowni i już na jej progu zrucam z siebie codzienną odzież, pełną błota i brudu, przywdziewając szaty królewskie i wytworne; i tak tedy dostojnie przybrany wkraczam do odwiecznego przybytku wielkich mężów ubiegłych stuleci [– –]. Tu nie wstydę się rozmawiać z nimi i dopytywać się ich o przyczyny i sens ich poczynań, oni zaś z właściwą sobie przychylnością mi odpowiadają; i w czasie tych czterech godzin obcy jest mi wszelki smutek czy troska, zapominam o wszelkich strapieniach, nie obawiam się już nędzy, nie budzi we mnie strachu nawet śmierć, całkowicie zatapiam się w nich”¹. Ten opis obcowania z klasykami, z księgami, choć retoryczny, jest, jak sądzę, dobrym punktem wyjścia do rozważań o przyswajaniu wiedzy, czytaniu i notowaniu w czasach wczesnonowożytnych. Niewątpliwie niezwykłość i odświętność, świadomość wagi poszczególnych czynności związanej z obcowaniem z wiedzą była znacząco odmienna od współczesnej konsumpcji informacji. Technika czytania, słuchania i notowania miała zarówno punkty wspólne z czynnościami, które dziś tak nazywamy, jak i przejawiała pewną odmienność związaną z innym otoczeniem. Nierzadko nie zdajemy sobie sprawy, jak na nasze współczesne życie wpłynęły choćby dostępność energii elektrycznej, która znacząco zmieniła kształt i pory wykonywania rozmaitych codziennych czynności. Idealizowana biblioteka jako miejsce przechowywania ksiąg i miejsce studiowania też przecież zmieniła się w ciągu wieków nie do poznania. A zmieniły się też elementy nieco bardziej abstrakcyjne, nieco mniej uchwytny: sposoby, praktyki czytania i przyswajania wiedzy. Zainteresowanie historyków idei czy filologów tym tematem może owocować interesującymi rozważaniami. Należy do nich książka *Knowledge Shaping: Student Note-Taking Practices in Early Modernity* pod redakcją Valentiny Lepri, która jest dogłębną analizą praktyk sporządzania notatek wśród studentów uniwersytetów we wczesnonowożytnej Europie. Jest to pierwszy tom w serii Renaissance Mind wydawanej przez wydawnictwo De Gruyter.

Monografia jest zbiorem ośmiu esejów naukowych badających naturę robienia notatek przez studentów, wpływ różnych dyscyplin akademickich na te praktyki oraz rolę zainteresowań studentów na kształtowanie się systemu wiedzy. Przedmowa Valentiny Lepri (*The Student's Mind and His Notes. A Preface*) wyznacza kontekst dla całej książki poprzez przedstawienie historycznych ram humanizmu w zakresie zdobywania wiedzy i skupienie

¹ N. Machiavelli, *Listy prywatne*, w: idem, *Wybór pism*, tł. J. Malarczyk, Warszawa 1972, s. 1087.

się na antologiach powstających w tamtym okresie. Przedmowa podkreśla znaczenie robienia notatek w rozwoju intelektualnym uczniów w tej epoce. Przedstawia również przejście od średniowiecznego systemu *pecia* do osobistego sporządzania notatek, co było konsekwencją zmian „technologicznych”, a mianowicie zwiększoną dostępnością papieru i rozpowszechnianiem się druku.

Pierwszy rozdział (*Note-Taking with Method. Remarks on the Theories of Knowledge in Early Modern De ratione studii Manuals*), autorstwa samej V. Lepri, zagłębia się w teorie wiedzy i metodologie sporządzania notatek zalecane we wczesnonowożytnych podręcznikach. Skupia się na wpływowym postaciach, takich jak Rudolf Agricola, Erazm z Rotterdamu i Juan Luis Vives, podkreślając, w jaki sposób ich modele pedagogiczne wpłynęły na robienie notatek przez studentów. Z kolei w drugim rozdziale książki Gábor Förköli (*Copia and Historical Note-Taking in an Academic Environment. The Scholarly Manuscripts of the Hungarian Historiographer Péter Révay*) przedstawia studium przypadku. Analizuje praktyki sporządzania notatek przez Pétera Révaya, węgierskiego historyografa, pokazując m.in., w jaki sposób jego jezuickie wykształcenie wpłynęło na jego podejście do sporządzania notatek na tematy moralne i historyczne. W kolejnym rozdziale Danilo Facca (*Aristotle Excerpted and Disput[at]ed: Leiden 1602–1603*) bada rękopis z Torunia (120/II) zawierający notatki studenta medycyny na Uniwersytecie w Lejdzie, głównie związane z filozofią przyrody. Autor wyraźnie podkreśla przy tym związek rękopisu z nauczaniem w Lejdzie i podwójną genezę tekstu, opierającego się z jednej strony na dyskusji uniwersyteckiej, a z drugiej na systematycznym wyszukiwaniu i przepisywaniu tekstów naukowych. Rozdział autorstwa Luisy Brotto (*What Student Agency at the Academy of Zamość? Remarks on Some Political Oratory Texts*), oparty na rękopiśmiennych tekstach z Akademii Zamojskiej, poświęcony jest sporządzaniu notatek w zakresie prawa. Wyłania się z tego obraz aktywnego zaangażowania studentów w działalność wspólnoty akademickiej, w dyskusje i uczestnictwo w życiu społecznym. Wątek notatek na studiach prawniczych kontynuuje i rozszerza Kristi Viiding (*“Put it in your mind or in the notes”. Instructions for Taking Notes in Early Modern Law Studies*), która przedstawia rękopiśmienne kompendium Dawida Hilchena, inflanckiego humanisty i jurysty, pomyślane jako podręcznik metodologiczny do studiów prawniczych, zwłaszcza dla studentów z Łotwy. Tekstem omawianym w tym rozdziale jest również *Dikaiomatheia* (napisana ręką Hilchena), a pomyślana dla studentów z Polski i Litwy. Kolejny rozdział otwiera drugą część monografii, zatytułowaną *Students’ Curiosity and Choices* i przynosi rozważania Matthiasa Roicka (*Aristotle Up-Front. A Student’s Notes on the Title Page of Jacques Lefèvre d’Étaple’s Introduction to Aristotle’s Ethics*), w których omawia on adnotacje studenta na opublikowanej w 1501 r. książce Lefèvre’a d’Étaple’a z tekstem Arystotelesa (*In Aristotelis Ethicen Introductio*). Autor szczegółowo i niebanalnie pokazuje, jak wyglądała interakcja studentów z tekstami służącymi do

nauki w środowisku akademickim. Szczególnie interesująca jawi się strona tytułowa, której reprodukcję znajdujemy w książce. Kolejny rozdział, autorstwa Alicji Bielak (*The Notebook that Stood Trial for Heresy. Antitrinitarianism among Polish Students in Tübingen in 1550s*), poświęcony jest przypadkowi Michała Zaleskiego, polskiego studenta w Tybindze, którego notatnik odegrał kluczową rolę w śledztwie w sprawie jego morderstwa i oferuje wgląd w zainteresowania polskich studentów dyskusjami teologicznymi, a także na ich antytrynitarystyczne zapatrywania. Z kolei Farkas Gábor Kiss (*Transmission and Transformation of Knowledge. Valentine Nádasdi's Miscellany from the University of Paris or the Chances of Christian Kabbalah and Neoplatonism on the Ottoman Frontier*) przedstawia studium przypadku rękopiśmiennego notatnika Valentinusa Nádasdiego (Lat. oct. 1220 z Węgierskiej Biblioteki Narodowej), ukazując gromadzenie i przekształcanie wiedzy w kontekście północno-wschodniego pogranicza Węgier.

Jak wynika z powyższego krótkiego omówienia treści, książka oferuje zniuansowaną eksplorację rozwoju i znaczenia praktyk sporządzania notatek wśród studentów wczesnonowożytnych uniwersytetów europejskich. Ujawnia różnorodność tych praktyk, kształtowanych przez różne dyscypliny akademickie i indywidualne zainteresowania studentów. Ze wszystkich rozdziałów wyraźnie przebija przekaz, że praktyki te były nie tylko metodami rejestrowania informacji, ale odgrywały kluczową rolę w rozwoju intelektualnym jednostek, a także były narzędziami do osobistej ekspresji. Każdy przypadek jest indywidualny, każde „notowanie” ma inne intelektualne horyzonty, ale czytelnik nie ma poczucia, że dostał studium złożone z tekstów przypadkowych. Podstawowy punkt styczny, czyli notowanie wykładów czy komentowanie książek akademickich, jest dostatecznie silnym spoiwem tomu, a ponieważ każdy z ośmiu rozdziałów (oraz wstęp) precyzyjnie nakreśla tło historyczne i intelektualne, każdy z nich jest istotnym uzupełnieniem głównego tematu.

Sama tematyka notatek w epoce wczesnonowożytnej nie jest całkowitą nowością, bo mamy kilka prac Ann Blair² porządkujących tę tematykę, zresztą przywoływanych w wielu esejach, czy różne próby i przyczynki ograniczone do wybranych dziedzin³, ale tom pod redakcją Valentyny Lepri

² Zob. A. Blair, *The Rise of Note-Taking in Early Modern Europe*, „Intellectual History Review”, 20, 2010, 3, s. 303–316; eadem, *Too Much to Know. Managing Scholarly Information before the Modern Age*, New Haven 2010; eadem, *Early Modern Attitudes toward the Delegation of Copying and Note-Taking*, w: *Forgetting Machines. Knowledge Management Evolution in Early Modern Europe*, ed. by A. Cevoloni, Leiden–Boston 2016.

³ Mam na myśli przede wszystkim E. Yale, *Marginalia, Commonplaces, and Correspondence. Scribal Exchange in Early Modern Science*, „Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences”, 42, 2011, s. 193–202; A. J. Elen, *Italian Late-Medieval and Renaissance Drawing-Books, from Giovannino de' Grassi to Palma Giovane. A Codicological Approach*, Leiden 1995.

zdecydowanie wykracza poza proste przedstawienie *case studies* wczesnonowożytnego notowania. Z powodzeniem łączy szereg perspektyw, co czyni ten tom nieocenionym źródłem zrozumienia przecięt historii intelektualnej, pedagogiki i ewolucji praktyk akademickich. Skrupulatne badania i różnicowane metodologie zastosowane w każdym rozdziale zapewniają kompleksowy obraz tego, jak robienie notatek służyło jako dynamiczny element kształtowania wiedzy w kluczowym okresie w historii intelektualnej Europy.

Recenzowana książka jest przemyślaną i świetnie zrealizowaną monografią, której nie da się nic zarzucić. Można co najwyżej zasugerować, co jeszcze dałoby się pogłębić. Na pewno szerzej widziałbym w przyszłych badaniach – liczę, że to dopiero ich początek – uwzględnienie bogatej ciągle i często nierozpoznanej jeszcze tradycji rękopiśmiennej dotyczącej dziedzin nieco bardziej praktycznych czy technicznych. O ile książki czy rękopisy należące do wybitnych postaci tamtych czasów zostały przebadane pod różnym kątem, w tym w zakresie tematycznym przyjętym w tomie, o tyle często anonimowe, należące do nieznanych (albo niezidentyfikowanych) studentów rękopiśmienne notatki z wykładów, szczególnie z bardziej „ściślych” dziedzin ciągle czekają na opracowanie i wykorzystanie. W samych zasobach Biblioteki Jagiellońskiej wyłącznie w dziedzinie architektury i sztuki wojennej, i to tylko tych związanych z Włochami i językiem włoskim, możemy znaleźć kilka rękopisów (np. Ital. Quart. 2, Ital. Quart. 55, Ital. Quart. 56 ze zbiorów tzw. berlinki), które warto uczynić przedmiotem dalszych badań, szczególnie że występuje tam niezwykle ciekawa interakcja obrazu i słowa przy sporządzaniu notatek. Niewykluczone zresztą, że wśród tych rękopiśmiennych skarbów znajdują się i skarby intelektualne.

Tą odpowiedzią dla badaczy kończę recenzję bardzo ciekawej książki, która oferuje szczegółowy wgląd w niezbadany wcześniej aspekt historii akademickiej. Jej interdyscyplinarne podejście czyni ją cennym źródłem wiedzy dla badaczy historii, edukacji i studiów nad renesansem.

Roman Sosnowski

Uniwersytet Jagielloński

Katolicka univerzita v Ružomberku